

Magyarország az ezredfordulón
MTA Stratégiai Kutatások

ZÖLD BELÉPŐ
EU-csatlakozásunk
környezeti szempontú vizsgálata

Vajnáné Madarassy Anikó – Vajna Tamás

**Az EU-csatlakozás várható hatásai a védett természeti
területek mezőgazdálkodásának helyzetére, fejlesztési
és közgazdasági támogatási lehetőségeire**

I.

Témavezető:
Ángyán József

Sorozatszerkesztő:
**Kerekes Sándor és
Kiss Károly**

Budapest, 1997. november

45. számú füzet

A tanulmány
a Magyar Tudományos Akadémia és
a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium
anyagi támogatásával készült

Kiadja:
BKE Környezetgazdaságtani és technológiai tanszék
1092 Budapest, Kinizsi u. 1-7.
tel/fax: 217-95-88

TARTALOM

I. Bevezetés	4
Magyarország védett természeti értékeinek legfontosabb adatai.....	6
Magyarország védett természeti értékeinek állapota, a magyar természetvédelem sajátosságai.....	8
A védett természeti területek területi és művelési ágankénti megoszlása.....	13
II. A magyar természetvédelem és a mezőgazdaság összefüggései.....	16
A természetvédelem és a mezőgazdálkodás konfliktusai és azok okai.....	19
Védett területek mezőgazdálkodásának koncepciója.....	20
Védett természeti területek mezőgazdálkodása támogatásának tapasztalatai az EU tagállamokban.....	22
Védett természeti területek mezőgazdálkodása támogatásának stratégiai alapelvei.....	24
III. Összefoglalás	25
Irodalomjegyzék	29

I. BEVEZETÉS

A védett természeti területek gazdálkodásának jogi szabályozása megfelel az európai normáknak. A természetkímélő gazdálkodás fenntartásához a közgazdasági szabályozók kialakítása megkezdődött, a művelt területeken lévő természeti értékek hosszú távú megőrzéséhez azonban szükség van speciális szervezési, irányítási és ösztönzési rendszerek kialakítására. Ezek kidolgozása, valamint az adaptáció EU-konform megvalósítása, a lehetséges EU finanszírozási források megszerzése miatt kerül sor az európai gyakorlat és a hazai lehetőségek elemzésére.

A környezet védelme, a természeti értékek megőrzése világviszonylatban és hazánkban is a társadalmi gazdasági élet meghatározó részévé válik. A biológiai sokféleség megőrzése ma már nemzetközileg elfogadott prioritás a gazdasági-társadalmi folyamatok irányítása, szabályozása során.

A fenntartható fejlődést célzó világméretű összefogás, az *ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferenciája* (1992, Rio de Janeiro) elfogadta a „Feladatok a XXI. századra” (AGENDA 21) dokumentumot, amely bemutatja a ma sürgető problémáit és megkísérli felkészíteni a világot a jövő század kihívásaira. Külön fejezet foglalkozik a *fenntartható mezőgazdaság és a vidéki területfejlesztés alapelveivel és teendőivel*, amely kimondja: a mezőgazdasági, környezeti és makrogazdasági politikai irányelvek gyökeres átalakítására van szükség, országos és nemzetközi szinten a fejlődő és fejlett országokban egyaránt, hogy létrejöhessen a fenntartható mezőgazdaság és vidéki területfejlesztés feltételrendszere.

A legfontosabb cél, hogy az élelmiszertermelés és élelmiszerellátás biztonsága környezeti szempontból fenntartható módon növekedjék.

Magyarország számára a fenntartható fejlődés koncepciójának megvalósítása súlyos ellentmondásokkal terhelt.

Hazánk területének több, mint kétharmada művelt terület, és a természeti adottságokból és gazdasági helyzetből adódóan várhatóan hosszú ideig az is marad.

Az ország **9.303.183** hektárnyi területéből mezőgazdasági művelés alatt áll **6.130.000** hektár, az összes földterület 66 %-a. Ez az európai átlag közel kétszerese. A szántóként hasznosítható terület 4.700.000 ha, a teljes terület 50,6 %-a, és ez háromszorosa az európai átlagnak.

Erdőgazdasági művelésű a 18 %-nyi erdőterület döntő hányada, tehát az ország legnagyobb részét mező- és erdőgazdasági termelésre hasznosítjuk és **ez számottevően befolyásolja természeti környezetünk állapotát.**

A természetvédelem Európa sűrűn lakott területein – így Magyarországon is – az intenzív mezőgazdaság káros hatásainak kitetten valósult meg.

Az elmúlt két évtized a természetvédelem erőteljes fejlődését, nagyobb kiterjedésű védett területek (nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek) megjelenését hozta, ugyanakkor a természet veszélyeztetettsége, a természeti értékek pusztulása olyan mértéket öltött földrészünkön és Magyarországon egyaránt, hogy a védelmi kezdeményezéseket nemcsak a védett természeti területekre, hanem Európa egészére ki kellett terjeszteni.

A „szigetszerű” természetvédelemnél ma már többre van szükség, a védelmi szempontokat integrálni kell a gazdasági-társadalmi folyamatok egészébe. *Minden emberi tevékenység során számításba kell venni az élő- és élettelen természet és a biológiai sokféleség megőrzésének szükségességét.*

Az EU csatlakozás egyik legvitatottabb kérdése, hogy az agrárágazat milyen kondíciókkal és feltételekkel kezdje meg a tárgyalásokat. A kilencvenes évektől ugyanis az ismert okok miatt (földtulajdon váltás, agrártámogatások drasztikus csökkentése stb.) az agrártermelés erősen visszaesett, ami nemzetgazdasági szempontból kedvezőtlen.

Ugyanakkor az EU Közös Mezőgazdasági Politikájának egyik lényeges eleme a termelés csökkentése, amit az intenzív gazdálkodás közvetlen támogatásainak további csökkentésével és az extenzív gazdálkodás támogatásának bővítésével kíván elérni. A vidékfejlesztésen belül várhatóan növekedni fog a környezetvédelemre, természeti értékek megóvására, az alternatív foglalkoztatási lehetőségek bővítésére fordított un. közvetett agrártámogatások aránya.

Ennek megfelelően jelen tanulmány szorosan kapcsolódik az EU csatlakozás környezeti szempontú vizsgálatának „Természetvédelem és mezőgazdasági földhasználat” témaköréhez, de csak a védett természeti területek mezőgazdálkodásával kíván részletesebben foglalkozni. Ezekben a területeken a természeti értékek megóvása elsőbbséget élvez, jogilag szigorúbban szabályozott. Ugyanakkor hazai sajátosságainkból adódóan jelentős nagyságú terület igényli a védelmi célú gazdálkodást és egyúttal referenciaterrületként szolgálhat a természetkímélő gazdálkodás elterjesztéséhez.

A jelenlegi védett természeti területek jelentős részén ugyanis évszázadok óta folyik gazdálkodás. Tudomásul kell venni tehát, hogy amilyen szerepet játszott a mezőgazdasági hasznosítás a táj kialakulásában (pl. Hortobágy, Kiskunság, Fertő-Hanság, Balaton-felvidék, stb.) ma is olyan szerepet kellene betöltenie a természeti táj megőrzésében és a természeti környezettel harmonizáló gazdálkodásban.

A tanulmány a védett természeti területek mezőgazdálkodásának jelenlegi helyzetét kívánja bemutatni és összevetni az EU csatlakozás várható hatásaival abból a célból, hogy egyrészt a természeti értékek hosszú távon fenntarthatók legyenek, másrészt, hogy az ezen a területen rendelkezésre álló európai források hazánk természetkímélő gazdálkodása számára hozzáférhetővé váljanak.

A jelenlegi helyzet bemutatásához először át kell tekinteni az ország védett természeti értékeinek legfontosabb adatait és azok állapotát (ld. táblázatok).

MAGYARORSZÁG VÉDETT TERMÉSZETI ÉRTÉKEINEK LEGFONTOSABB ADATAI

A természetvédelmi tevékenység tárgyai a természeti értékek. Természeti érték a természet valamennyi élettelen és élő eleme és azok rendszere. A jogszabályi védelem alá helyezett természeti értékeket védett természeti értékeknek, vagy más szóval természetvédelmi értékeknek nevezzük.

A védett természeti értékek többféleképpen csoportosíthatók. Egyrészt megkülönböztetünk **területtel** védett, ill. **terület nélkül** védett értékeket. A területtel védetteket mutatja be az 1. számú táblázat, mely szerint védett természeti területek:

- a nemzeti parkok
- a tájvédelmi körzetek
- a természetvédelmi területek

és ide tartoznak a *természeti emlékek* is, de ez utóbbiaknak nincs minden esetben egész hektárban kifejezhető területi kiterjedése (pl. egy védett fa).

Terület nélkül védettek – Magyarország egész területén – a *barlangok, a védett növény- és állatfajok*.

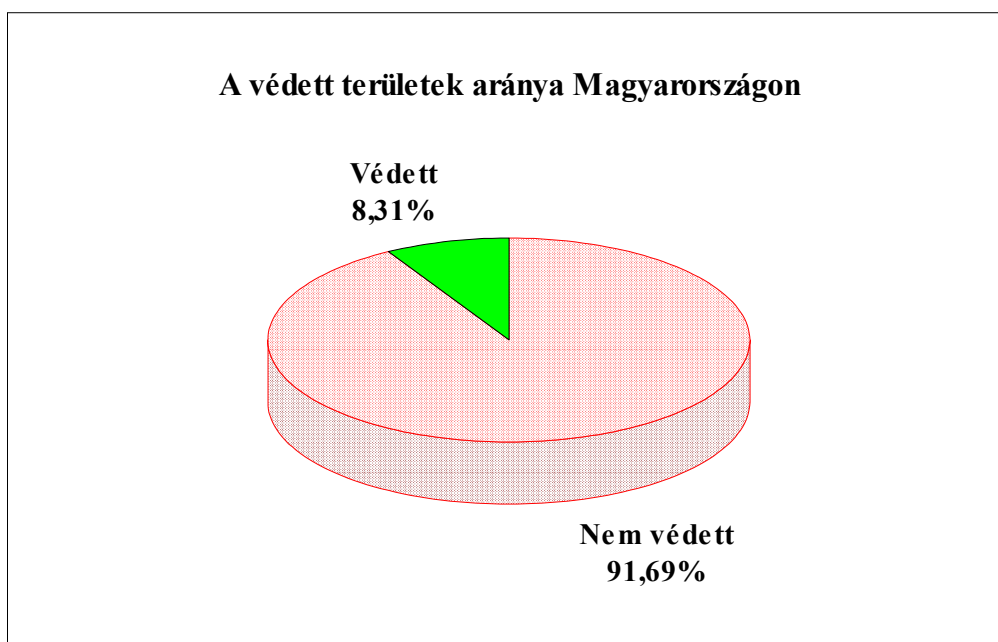
Másrészt a védett természeti értékek fő típusai *szakmai csoportosításban* a következők:

– föld-, víz-, növény- és állattani, tájképi, kultúrtörténeti szempontból védetté nyilvánított értékek.

Magyarország összterületéből természetvédelmi oltalom alatt áll (*védett természeti terület*) **737.497 ha**, ez az ország területének **8,31 %-a**.

1. táblázat *Területtel védett értékek adatai (1997. október 1.)*

<i>Országos jelentőségű védett terület /db/</i>	<i>Kiterjedése /ha/</i>	
Nemzeti park	8	346839,2
Tájvédelmi körzet	37	365255,3
Természetvédelmi terület	138	25402,5
Természeti emlék	1	–
Országos jelentőségű védett természeti területek összesen	/184/	737497,0
Helyi jelentőségű védett terület és természeti emlék	1067	35800,0
MINDÖSSZESEN	1251	773297,0

2. táblázat Terület nélkül védett értékek (1997. október 1)

	Világ populáció	Magyarországi populáció	Védett 1994 / 1997	Fokozottan védett 1994 / 1997	Összesen 1994 / 1997
1. Növények	350.000	3.000	456 / 463	47 / 52	415 / 515
Mohák	25.000	589	20	-	20
Harasztok	13.000	60	38	1	39
Nyitvatermők	640	8	1	1	2
Zárwatermők	311.360	2.343	404	50	454
2. Állatok	1 250.000	42.000	781 / 771	76 / 84	857 / 855
Gerinctelenek	1 205.000	41.460	398 / 389	- / -	398 / 389
Gerincesek	45.000	541	383 / 382	76 / 84	459 / 466
Körszájúak			2	-	2
Halak	22.900	81	25	1	26
Kételtűek	3.000	16	16	-	16
Hüllők	6.300	15	13	2	15
Madarak	8.700	361	278	70	348
Emlősök	4.100	83	48	11	59
Összesen:	1 600.000	45.000	1234 / 1234	123 / 136	1357 / 1370

MAGYARORSZÁG VÉDETT TERMÉSZETI ÉRTÉKEINEK ÁLLAPOTA, A MAGYAR TERMÉSZETVÉDELEM SAJÁTOSSÁGAI

Természeti örökségünk – az ország földrajzi fekvésének, életföldrajzi helyzetének és földtörténeti múltjának köszönhetően – ma még viszonylag értékekben gazdag.

Területünkön három éghajlati körzet (atlantikus-alpesi, kontinentális és szubmediterrán) elemei keverednek. Mindezek következtében kis területen sokféle, változatos élőhelytípus alakulhatott ki, amelyek közül az u.n. maradvány vagy jégkorszaki élőhelyek természeti örökségünk pótolhatatlan értékei, a hazai föld- és élettörténet szentélyei, élő múzeumai.

Ezek a változatos, fajokban gazdag élőhelyek éppen mozaikos elhelyezkedésük, sokrétűségük miatt igen sérülékenyek. Széttöredezésük, elszegényedésük veszélye nagy, ezért fennmaradásuk csak hatékony védelemmel érhető el.

Magyarország természeti értékeinek és azok állapotának vázlatos bemutatásához a szakmai csoportok szerinti kategorizálást választottuk, mert a helyzetfeltáráshoz ez látszott alkalmasabbnak.

Földtani és felszínalaktani értékek

A természetvédelem az élőlények és a földtani alakzatok védelmével kezdődött, vagyis a földtani értékek védelme a természetvédelem hagyományos tevékenységi körébe tartozik. A földtani értékek köre nem szűkül le néhány, a föld felszínén található sziklaalakzat és a barlangok védelmére.

A védendő földtani értékek közé tartozik a barlang, a sziklaalakzat, az őskövedet, a kőzetfeltárulás, a hegy (hegység, hegygerinc, hegycsúcs, orom, vulkánkúp, stb.), a domb, a völgy, a sziget és félsziget, a partfal, a szárazulat (zátony), a pusztaság, az értékes, fogytán lévő talajtípus és a kunhalom.

Barlangok

A barlangokat főképpen a bányászat és egyéb földmunkák végzése, a robbantások, a felszín beépítése, a szennyvíz és az idegenforgalom veszélyeztetik.

Hazánkban minden barlang törvényes védelem alatt áll. Védelmük az esetek nagy részében csak úgy biztosítható, ha a védelem kiterjed a barlangok felszíni területére is, természetes bejárataik pedig lezártak.

Ismert barlangjaink száma 3263, ebből fokozottan védett 125.

Barlangokban leggazdagabb mészkőhegységeink: a Bükk, az Aggteleki karszt, a Pilis, a Budai hegyvidék, a Bakony és a Mecsek, de kisebb barlangokat más hegységeink is rejtnek magukban.

A szervezett idegenforgalom számára megnyitott – utcai ruhában látogatható – barlangok száma tíz. Ezek az Aggteleki-cseppkőbarlang, a lillafüredi István-barlang, a lillafüredi Anna-barlang, a Miskolc-tapolcai Fürdő-barlang, a Budapesten lévő barlangok közül a Pálvölgyi-, a

Várhegyi- és a Szemlőhegyi-barlang, a balatonfüredi Lóczy-barlang, a tapolcai Tavas-barlang és az Abaligeti-barlang.

Víztani értékek

A civilizáció terjedésének hatására bolygónk szárazföldi felületén a vizes élőhelyek általában megfogyatkoztak, hazánk területén pedig az eredetinek töredékére csökkentek. A folyószabályozások és a nagy vízlecsapolások előtt hazánk területének több, mint *egyizedét* víz borította, ami napjainkra (a mesterségesen létrehozott vízfelületekkel együtt) *két százalék* körüli csökkent.

Magyarország földrajzi helyzetéből, medencejellegéből adódóan felszíni vízkészletünk döntő többsége a környező országokból érkezik. E vizek mennyiségét és minőségét tekintve egyaránt kiszolgáltatott helyzetben vagyunk. *Hasznosítható felszíni és felszín alatti vízkészleteink az utóbbi időben mind számban, mind hozamban jelentősen csökkentek, minőségükben pedig erősen leromlottak.*

A legsúlyosabb veszélyt az emberi (kommunális és ipari) szennyezés jelenti, s ezen csak akkor lehet számottevően javítani, ha alapvető szemléleti változást sikerül elérni a társadalmi-gazdasági élet minden színterén. Szakítani kell azzal a szemlélettel, hogy a vízterek a szennyezések természetes befogadói, amelyek elnyelnek és elszállítanak mindent.

Ez semmilyen víztípusra, még a tengerekre, mély tavakra és igen nagy vízhozamú folyókra nézve sem igaz, különösen nem érvényes a mi rendkívül érzékeny sekély állóvizeinkre és kis vízhozamú, ingadozó vízállású folyóvizeinkre.

A víztani értékek védelme érdekében elsősorban a károsításukat kell megelőzni (szennyvíz-bevezetés, személtlerakás stb.).

A vízgazdálkodással együttműködve a vízi élőhelyek természetközeli állapotát, mozaikosságát, fajgazdagságát kell megóvni, illetve szükség esetén helyreállítani.

Növényzeti értékek

A világ ismert növényfajainak száma: 350.000

Magyarország ismert növényfajainak száma: 3.000

Ebből **védett 515, fokozottan védett 52 faj.**

Ismereteink szerint eddig hazánk területéről **36 növényfaj**, köztük egy, csak nálunk élő bennszülött faj (mézspázsit) *pusztult ki* és **41 faj** jutott a közvetlen kipusztulás szélére.

A vadon élő növényfajok és társulásaik egyre kisebb területre szorulnak hazánkban.

Különösen kell figyelni azokra az élőhelyekre, amelyek „szigetszerűek”, és azokra a fajokra, társulásokra, amelyek másutt nem fordulnak elő.

Az egyes növényfajok egy területen sohasem önmagukban, hanem más növényekkel együtt fordulnak elő. A tömegesen jelenlévő u.n. uralkodó fajhoz számos egyéb növényfaj társul és együtt növénytársulást alkotnak. A növényösszetételtől függően számos növénytársulást különítettek el. (Magyarországon közel 400 társulás található.)

A növényvilág változatosságának fenntartásához valamennyi természetes vagy természetszerű növénytársulásból megfelelő méretű védett területet kell létrehozni.

A növényvilág védelme elválaszthatatlan a talaj illetve az erdők védelmétől.

Állattani értékek

A világ ismert állatfajainak száma: 1.600.000

Magyarország ismert állatfajainak száma: 42.000

Ebből **védett 855, fokozottan védett 84** faj.

Megőrzésük elválaszthatatlan a növényzet illetve a táj védelmétől. A védetté nyilvánítás önmagában nem elegendő, az állatok életterét is védeni kell olyan kiterjedésben (pl. tűzok, fogoly, stb.), amely elegendő nagyságú életképes állományt tart fenn.

A Földön az elmúlt 300 évben közel **70 emlős, 140 madár**faj és alfaj pusztult ki. A közvetlenül veszélyeztetett fajok száma meghaladja az **ötszázat**. A kipusztult gerinctelen fajok száma nem ismert.

Az ismert állatfajok közül Magyarországról **18** gerinces és **35** gerinctelen faj tűnt el vagy pusztult ki.

A vadon élő állatokat számos tevékenység veszélyezteti. Például az élőhely-megszűnés, a környezetszennyeződés, a vadászat, a kereskedelmi vagy hobby-jellegű befogás, begyűjtés, a madártojásgyűjtés, a madárkitömés, a halászat, a horgászat, stb.

Az állatfajok védelmére, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően védelmi programokat kell kidolgozni és gondoskodni kell azok folyamatos működtetéséről. (pl. tűzok, parlagis sas, kerecsensólyom, stb.)

Kultúrtörténeti értékek

A kultúrtörténeti értékek sajátos helyet foglalnak el a természeti értékek között. Míg a többi érték elsősorban természetes folyamatok eredménye, az e csoportba tartozó értékeket az ember hozta létre.

Az emberiség történetének, alkotásainak emlékei, egy nép történelmének emlékhelyei kultúrtörténeti értékek. Megóvásukkal más szervek is foglalkoznak (pl. műemlékvédelem), védetté nyilvánításukkal viszont a természetvédelem biztosít méltó környezetet számukra. *A védetté nyilvánításuk legfőbb indoka az, hogy ezen értékek a táj szerves részei, onnan kiemelve, múzeumba szállítva értéktelenné válnának.* Szerepük, jelentőségük elválaszthatatlan természeti környezetüktől. Kultúrtörténeti értékeink e megfontolások alapján általában kettős – természetvédelmi és műemlékvédelmi – védelem alatt állnak.

Tájképi értékek

Természetközeli és történelmileg kialakult kultúrtájaink összefüggő rendszert alkotnak, védelmükről is ilyen szemlélettel kell gondoskodni.

Tájvédelmi szempontból súlypontosnak kell tekinteni azokat a tájakat:

- amelyek kizárólagosan hazánkban illetve a legszebb kialakulásban csak nálunk fordulnak elő (Tapolcai-medence vulkáni kúpjai: Szigliget, Badacsony, Gulács, stb., Hortobágy);
- amelyek még nagy kiterjedésben, viszonylagos érintetlenségben őrzik a természetes táj képét (pl. Órség, Beregi-sík, stb.);
- amelyek az ország vízgazdálkodása szempontjából mint kitüntetett víznyerő vagy vízmegőrző funkciót töltenek be (pl. nagy folyók völgye, lápok, tavak, karszterületek, stb.);
- amelyek különleges tájképi értéket és/vagy élőhelyeket foglalnak magukba (pl. dolomit felszínek, magányos sasbércek, szigethegyek és ezek élőhelyei).

Az ilyen területeket meg kell óvni a tájromboló nagy létesítményektől (pl. ipar- vagy lakótelep, út, híd, erőmű, stb.), a kiterjedt parcellázásoktól. **Rajtuk szigorúan meg kell őrizni a táj természetes képét meghatározó élő környezetet és a hagyományos gazdálkodási módokat.**

A természeti értékek védelmének ismeretén túl szükséges a természetvédelmi szempontból legfontosabb élőhelyek helyzetének megismerése is.

Erdők

A védett területek 49 %-át, mintegy 347.000 hektár kiterjedésben erdők borítják.

Az emberi beavatkozás megkezdése előtt Magyarország területének **70 %-át** borította erdő. Ez az arány a II. világháború utáni évekre mindössze **12 %-ra** csökkent. Azóta ugyan **18 %-ra** növekedett hazánk erdősültsége, ez a növekedés azonban nem járt együtt az erdők állapotának javulásával.

Az erdőgazdaságok haszonérdekeltsége a gyors növekedésű fafajok és fajták telepítését helyezte előtérbe, értékes őshonos faállományokat cseréltek le. Pl. ártéri ligeterdőket nemesnyárasokra (cellulóz-nyár), homoki kocsányos tölgyeseket akácosokra és fenyvesekre, bükkösöket és tölgyeseket lucsokra sőt sok helyen erdei fenyvesekre. Erdeink állapotának romlása továbbá a következő okokra vezethető vissza:

- talajvízszint csökkenés, csúcsszáradás, a felújulás sikertelensége (túltartott vadállomány miatt pl. a Bükkben), erősen gépesített, környezetromboló fakitermelés, stb.

Az erdők természetvédelmi jelentőségét növeli az a körülmény is, hogy európai viszonylatban hazánktól nyugatra természetes illetve természetközeli erdők már alig találhatók. Ezért létre kell hozni illetve erdőrezervátum-hálózat formájában fenn kell tartani a kárpát-medencei erdőtársulások modellterületeit. **További cél, hogy az ország erdősültsége érje el a 20 %-ot, a természetközeli erdők kiterjedése pedig a 12 %-ot.**

Az erdőgazdálkodás egész rendszerét a természetvédelmi szemléletnek kell áthatnia. **Valamennyi erdőben biztosítani kell a gazdálkodás során a fenntartható használatot és a biológiai sokféleség védelmét.**

Füves területek

A védett területek második legnagyobb kategóriája (művelési ága) a 180.000 hektárnyi védett gyepek. Hazánkban többé-kevésbé természetes gyepfelületnek csak a rétek és legelők tekinthetők. Ismeretes azonban, hogy a rétek nagy, a legelőknek pedig szintén számottevő része másodlagos. Ezt figyelembe véve természetes ősgyep hazánk területének csak néhány százalékát borítja.

Természetvédelmi szempontból az ősgyepek rendkívül értékesek, a védett növények közül **170** faj él gyeptársulásban. A gyepeket alkotó növényekhez igen sok gerinctelen állat léte kötődik. Ezek közül számos fajnak, pl. a lepkéknek meghatározott gazdanövénye van és ha ez eltűnik a gyepből, vele együtt eltűnik a lepkefaj is.

A gyepek nagy része legeltetéssel vagy kaszálással hasznosítható. A gyepekre vonatkozó természetvédelmi előírásokat az ott élő védett növények és állatok ökológiai igénye szabja meg.

Vízterek, vizes területek

Magyarország földrajzi helyzetéből, domborzati adottságaiból következően felszíni vízkészletünk döntő többsége a környező országokból érkezik. E vizek mennyiségét és minőségét tekintve egyaránt kiszolgáltatott helyzetben vagyunk. A vízkészletek és a vízigények térben és időben is jelentősen eltérnek egymástól.

A természetes álló- és folyóvizek, összefüggő vízrendszerek vizes élőhelyeinek átalakítására irányuló tevékenységet kerülni kell, mert ezek természetvédelmi jelentősége kiemelkedő. Fokozott figyelmet kell fordítani arra, hogy az ilyen élőhelyen történő minden beavatkozás csak az ott élő növény- és állatvilág állományának károsítása nélkül végezhető.

Összefoglalóan elmondható, hogy Nyugat-Európában az intenzív, szubvencionált mezőgazdálkodás, területhasználat következtében már jórészt megsemmisültek, eltűntek azok a természeti értékek, amelyek hazánkban még megtalálhatók, van még mit megvédeni és erre kiemelt figyelmet kell fordítani az EU harmonizáció során.

A VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLETEK TERÜLETI ÉS MŰVELÉSI ÁGANKÉNTI MEGOSZLÁSA

Hazánk területének **8,31 %-a**, azaz **773.297 hektár** áll természetvédelmi oltalom alatt. (1997. október 1.)

Az országos jelentőségű védett területek közel fele erdő (347.413 ha) és **mintegy 40 %-át hasznosítják mezőgazdálkodással (297.378 ha)** a következő művelési ágakban:

3. táblázat Az országos jelentőségű védett természeti területek művelési ágankénti megoszlása (1997. október 1)

MŰVELÉSI ÁG	Terület /ha/	%
Szántó	87.589	12
Gyep	180.110	25
Szőlő	3.812	1
Kert	1.548	0
Gyümölcsös	2.173	0
Erdő	347413	49
Nádas	13.822	2
Halastó	8.324	2
<i>Kivett*</i>	<i>70.963*</i>	<i>9</i>
Összesen	715.776	100

* a művelésből kivett területek természetvédelmi szempontból igen értékes, elsősorban vizes élőhelyeket jelentenek

A védett természeti területek mintegy fele, 49 %-a erdő, 12 %-a szántó és 25 %-a gyep, 9 %-a kivett, a maradék pár százalék pedig a nádas, halastó és szőlő-, kert, gyümölcsös művelési ágba tartozik. Az erdőgazdálkodás nem tárgya a tanulmánynak, a szántók zöme pedig gyenge termőhelyi adottságú, igen alacsony aranykorona-értékű (4-10 AK), intenzív használatra nem alkalmas, így természetvédelmi jelentőségük csekély.

Természetvédelmi és természetkímélő mezőgazdasági szempontból a legjelentősebb művelési ág a gyep, mert a gyeptárulásokban jelentős hányada él védett növény- és állatfajainknak és a gyepek tájképi értéket is képviselnek. A nádasok és a halastavak a vízi élővilág megőrzése és a madárvédelem szempontjából kiemelkedő jelentőségűek. (Márkus, 1993).

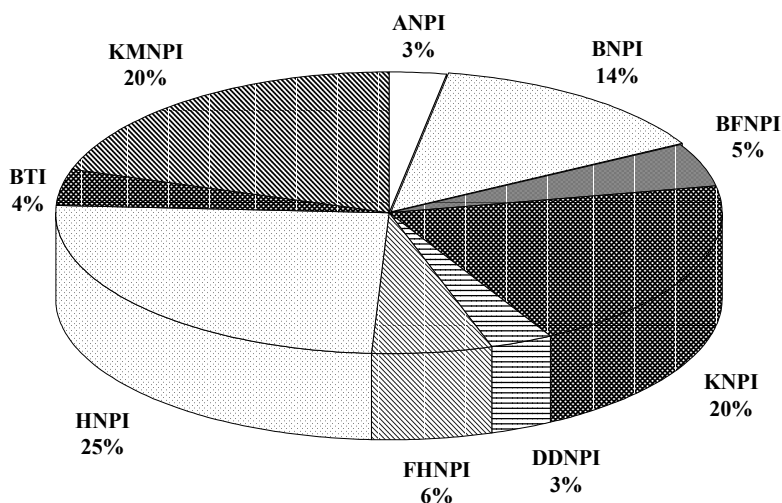
A fenti területek 9 természetvédelmi területi szerv (nemzeti parki illetve természetvédelmi igazgatóságok) illetékességi területébe tartoznak, de csak töredékük – mintegy 10 % – saját vagyoni kezelésű terület (4. táblázat).

4. táblázat Nemzeti park és természetvédelmi igazgatóságok birtokügyi összesítő adatai

Igazgatóság megnevezése	Illetékességi területén belüli összes védett terület (ha)	Ebből		
		állami terület (ha)	saját tulajdoni kezelésben áll (ha)	egyéb tulajdoni kezelésben (ha)
ANPI	19 947	14 403	2 274	5 544
BNPI	148 044	97 453	12 232	50 591
BFNPI	47 052	26 381	4 228	20 672
BTI	10 563	86 741	3 256	14 822
DDNPI	8 291	59 307	2 731	20 984
FHNPI	85 947	50 768	5 065	35 179
HNPI	115 403	62 177	22 336	53 225
KNPI	77 971	29 497	17 912	48 474
KMNPI	43 686	27 135	17 527	16 551
Összesen	556 904	453 862	87 561	266 042

* Ebből a Hortobágyi NP Igazgatóság esetében 15 600 hektár a Hortobágyi KHT kezelésében van

Természetvédelmi vagyonkezelésben álló védett területek aránya igazgatóságoként

A természetvédelmi területi szervek a következők :

Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság (ANPI)
Bükk Nemzeti Park Igazgatóság (BNPI)
Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság (BNFPI)
Budapesti Természetvédelmi Igazgatóság (BTI)
Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság (DDNPI)
Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság (FHNPI)
Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság (HNPI)
Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság (KNPI)
Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság (KMNPI)

5. táblázat *Nemzeti parkok és természetvédelmi igazgatóságok saját tulajdoni kezelésű védett természeti területei művelési áganként*
(Az igazgatóságok saját közlésű adatai alapján; 1997. októberi állapot.)

<i>Igazgatóság</i>	<i>Szántó</i>	<i>Gyep</i>	<i>Szőlő</i>	<i>Kert</i>	<i>Gyüm.</i>	<i>Nádas</i>	<i>Erdő</i>	<i>Halastó</i>	<i>Kivett</i>	<i>Összesen (ha)</i>
ANPI	26	1059	–	–	4	–	1088	–	97	2274
BNPI	1763	9384	–	–	–	–	683	–	402	12232
BNFPI	438	1556	2	–	26	878	550	–	778	4228
BTI	13	1170	7	16	–	213	312	–	1525	3256
DDNPI	87	1215	–	–	–	53	1005	87	284	2731
FHNPI	104	1856	–	–	17	2182	17	1	732	5065
HNPI	2409	17856	–	1	–	351	706	224	789	22336
KNPI	1650	9126	39	1	1	964	1299	257	4575	17912
KMNPI	3503	9850	–	–	–	30	401	–	743	14527
Összesen	9993	53072	48	18	48	4671	6217	569	9925	84561

Szántó művelési ágban a természetvédelmi területi szervek (nemzeti parki igazgatóságok) szántóföldi növénytermesztést két nemzeti park kivételével nem végeznek. A Hortobágyi Nemzeti Park szántóit az 1994. tavaszán megalakult Hortobágyi Közhasznú és Génmegőrző Társaság (KHT) hasznosítja, míg a Kiskunsági Nemzeti Park állatállományai számára végez takarmánytermesztést, de szántói zömét haszonbérbe adja.

A 3. és az 5. táblázat összehasonlításából megállapítható, hogy védett gyepterületeink (180.110 ha) mintegy harmada (53.072 ha) van saját tulajdoni kezelésben, és a HNPI, KMNPI, BNPI és KNPI területén vannak a legnagyobb kiterjedésben kaszálóként és legelőként hasznosítható gyep

II. A MAGYAR TERMÉSZETVÉDELEM ÉS A MEZŐGAZDASÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI

A védett természeti területek mezőgazdálkodása nem elemezhető a hazai természetvédelem és a mezőgazdálkodás főbb összefüggéseinek ismerete nélkül. Már a bevezetőben utaltunk rá, hogy Magyarország területének kétharmada mezőgazdálkodással hosszú ideje érintett terület, a természetvédelem is ilyen környezetben valósult meg, valamint a védett területek jelentős része igényli is a hagyományos gazdálkodás adott területre jellemző, annak kialakításában szerepet játszó művelésének fenntartását.

Általában elmondható, hogy a természetes és természetközeli állapotú élőhelyek és természeti értékek azokon a területeken maradtak fenn viszonylag életképes állapotban, amelyek az intenzív mezőgazdálkodás számára nem, vagy kevésbé voltak alkalmasak.

A mezőgazdálkodás a század hatvanas évtizedéig csak kis mértékben okozott környezetkárosodást. Egészen a közelmúltig jelentős területeken alkalmaztak olyan hagyományos gazdálkodási módokat, amelyek változatos élőhelyi viszonyok fenntartását, fajgazdag élővilág fennmaradását tették lehetővé. Ilyen területek pl.:

- sekély talajú termőhelyek talajvédelmi funkciójú, természetközeli erdőtársulásai, amelyeket mint véderdőket tartottak fenn;
- a sík- és dombvidéki füves puszták, mint extenzív használatú legelőtájak, amelyek Közép-Európában egyedülálló tájképi értékeket, és sajátos összetételű, fajgazdag életközösségeket őriztek meg (Hortobágy, Kiskunság);
- nagy folyóink természetközeli állapotú árterei, holtágakkal, liget- és láperdőkkel, a hagyományos ártéri gazdálkodás maradványaival;
- domb- és hegyvidéki hagyományos rétgazdálkodású szőlő- és gyümölcsstermelő területek, gyakran az ősi területhasználat és településszerkezet maradványaival (Őrség, Tokaj-Hegyalja, Szatmár-Bereg stb.);
- dombvidéki, hagyományos vetésforgós művelésű területek, a mocsár és láprétek hagyományos kezelésével (Nyugat-Dunántúl, Beregi-sík, Nyírség).

Ezt követően, a hetvenes évektől a rendszerváltásig Magyarország agrártermelését az intenzív földhasználat és az u.n. iparszerű gazdálkodási formák jellemezték, és ezek már nagyobb környezeti terhelést és károsodást okoztak.

Az elsődleges cél a hozamok folyamatos növelése volt és ez csekély teret hagyott az intenzív agrárterületek élővilága megőrzésére. A termelési lehetőségek vélt kibővítése érdekében költséges és kockázatos meliorációs programok kezdődtek, amellyel a mezőgazdaság számára addig kedvezőtlen adottságú területeket is megpróbáltak bevonni a kemizált nagyüzemi termelésbe.

Ezek a kísérletek számos értékes vizes élőhelyet (láprétet, láperdőt, ligeterdőt stb.) tettek tönkre és hozzájárultak olyan gazdaságilag is káros folyamatok kialakulásához, mint a talajvízszint süllyedése, kártevő rovarfajok tömeges elszaporodása és az erdőpusztulás.

Az intenzív mezőgazdálkodás környezetet károsító okairól világszerte és Magyarországon is véget nem érő vita folyik.

További környeztkárosító tényezők a teljesség igénye nélkül:

- túlméretezett táblaméreték; monokultúras növénytermesztés; az abrakfogyasztó-kérődző állatállományok kedvezőtlen aránya és ennek trágyakezelési illetve vetésszerkezeti következményei; a műtrágyák és más kemikáliák túlzott mértékű használata; lecsapolások; gyepfeltörések; iparszerű technológiák stb.

Az iparszerű gazdálkodás és a nagyábrás művelés jelentősen hozzájárult a biológiai sokféleség (biodiverzitás) csökkenéséhez és a tájkép elszegényedéséhez Európa szerte. Ennek hatására, ezzel párhuzamosan erősödött a környezet- és természetvédelmi tevékenység.

Az Európa Tanács **1970-ben** szervezte meg az első természetvédelmi kampányévet, mely ráirányította az európaiak figyelmét a természeti értékek megóvásának jelentőségére. A cél akkor a védett területek kialakításának meggyorsítása, jogi oltalmuknak egyeztetett megoldása volt. Az elmúlt 25 év során ezek az elképzelések nagyrészt megvalósultak.

A negyedszázaddal később szervezett második, 1995. évi kampány már a védett területek határára kívüli értékekre irányult és elsősorban a nem állami szervezeteket kívánta aktivizálni. Az Európa Tanács valamennyi tagországa, illetve megfigyelője részt vett a kampányban. Több, mint 40 európai ország dolgozik azóta is együtt a közös célért.

Magyarország gazdasági-termelési szerkezete a rendszerváltozás, a privatizációs és kárpótlási folyamatok következtében alapvető változáson megy át. A termőföld tulajdoni viszonyainak gyökeres átalakulása, a tulajdonosok számának sokszorozódása és a gazdasági kényszer összetettebbé teszi a környezet- és természetvédelem és a mezőgazdálkodás kapcsolatrendszerét.

A jelenlegi, tulajdonosi szerkezetváltási, átmeneti időszakban jelentősen csökkent a gazdálkodás intenzitása. A műtrágya- és növényvédő szer felhasználás például a harmadára esett vissza, növekedett a műveletlen (parlag) területek nagysága és aránya. A parlagon hagyott és nem kezelt területeken nagymértékű a gyomosodás, a kártevők rendkívüli módon elszaporodnak, a növénytársulások kedvezőtlen arányú változása (szukcesszió) következik be, és természetvédelmi szempontból ezek mindegyike káros.

A magyar természetvédelem sajátossága, hogy a védett területek tulajdona és használata elválik, az állami (kincstári) tulajdonú védett természeti területek kezelője sem minden esetben a hivatásos természetvédelem. A kezelési előírások illetve korlátozások, tiltások jogilag szabályozottan (törvényben, kormányrendeletben, miniszteri rendeletekben) jelennek meg, de betartatásukhoz a jelenlegi intézményrendszer és a közgazdasági környezet nem elégséges.

A védett területek jelentős részén a hagyományos gazdálkodás, a legeltetés, a kaszálás, a haltenyésztés, a szőlőművelés stb. a természetvédelemmel nemcsak összeegyeztethető, hanem kezelési szempontból az esetek többségében szükséges is (pl. Hortobágy, Kiskunság).

A túzok, mint fokozottan védett madárfaj védelme hazánkban el sem képzelhető a repce, lucerna termesztése, az őszi gabonaföldek művelése nélkül. Ez is azt példázza, hogy egy pusztulóban lévő faj megőrzésének a mezőgazdasági hasznosítás, a gazdálkodás az alapfeltétele.

Hazánk területi nagysága és az előbbieken már ismertetett földhasznosítási és gazdasági helyzetből következik, hogy a nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek és természetvédelmi területek jelentős része nem lehet meg mezőgazdasági hasznosítás, mezőgazdasági környezet nélkül, de a gazdálkodást a természetvédelmi érdekek prioritásával kell végezni.

A védetté nyilvánítás az esetek többségében nem a művelésből való kivonást, csak a tevékenység védelmi célú korlátozását jelenti.

A természet védelméről szóló törvény előírja, hogy valamennyi nemzeti park területét – a nemzetközi előírásokkal összhangban és meghatározott elvek szerint – természeti, kezelt és bemutató övezeti kategóriákba kell besorolni, szükség esetén pedig védőövezettel is el kell látni.

A védett területeken a következő zónákat kell kijelölni:

- A) zóna** (természeti övezet): kizárólag a természetvédelem érdekeit szolgáló terület. Tilos minden olyan emberi beavatkozás, ami nem a természeti értékek védelmét szolgálja. Látogatás kizárólag engedély alapján lehetséges.
- B) zóna** (kezelt övezet): rendeltetése a természeti értékek védelme. A természeti értékek védelmével összeegyeztethető gazdálkodási tevékenység és engedéllyel ökoturizmus folytatható.
- C) zóna** (bemutató övezet): a természeti értékek védelmével összeegyeztethető gazdasági tevékenység folytatható, természeti értékek bemutatásának, oktatásának, és az idegenforgalomnak céljait szolgálja.

Védőövezet: rendeltetése, hogy megakadályozza vagy mérsékelje azoknak a tevékenységeknek a hatását, amelyek a védett természeti terület állapotát vagy rendeltetését kedvezőtlenül befolyásolják.

A zónabeosztás nem azt jelenti, hogy le kell mondani a védelem alatt álló földterületek minden hasznáról. A természetvédelmi fenntartó kezelésnek része a legeltetés, a kaszálás, stb., de azok mértékét, intenzitását, idejét csak a természeti értékek állapota, védelme szabályozza és nem a piac. Ugyanakkor a természetvédelmi fenntartás során képződött termék a piacon értékesíthető.

A természetvédelmi értékesség szempontjából a legmagasabb, ún. nemzeti parki területeken nem folytatható eredményorientált termelés. Ezeknek a területeknek a kincstári vagyoni körbe és a nemzeti parki igazgatóságok vagyongazdálkodásába kell kerülniük. Nemcsak azért, mert az eredményorientált termelés a természetvédelmi elvek megsértéséhez, csorbulásához vezethet,

hanem azért is, mert a védett természeti területeken sok váratlan, esetleges tényezővel kell számolni. (Védett fajok állományainak átrendeződése, elterjedési területeinek megváltozása alapvetően befolyásolhatja a földhasználatot és ezzel a termelés eredményességét.)

A természetvédelmi célú, fenntartó gazdálkodás így a piaci kereslethez nem tud igazodni. A fentiek miatt el kell fogadni a korlátozott használat elvét és az ezirányú gazdálkodást úgy kell tekinteni, hogy a védett természeti területeken képződött termék illetve a termék értékesítéséből származó bevétel csökkentheti az állami ráfordításokat, ugyanakkor növeli a saját fenntartási forrásokat az adott területen.

Régi dilemmája ez a természetvédelmi célú, ugyanakkor bevételt jelentő gazdálkodásnak. Nevezetesen: amennyiben egy-egy kezelő és fenntartó területi szerv eredményesen gazdálkodik, az ebből származó bevétele arányában csökken a központi költségvetésből származó támogatás mértéke.

Rendkívül káros és veszélyes a jelenlegi szabályozási gyakorlat, hiszen az alapvető cél megvalósításával mindenben ellentétes magatartásra kényszeríti a területi szerveket. Kétségtelen tény, hogy az állam nem vonulhat ki a természetvédelemből, hiszen ösztársadalmi érdeket képviselő közös nemzeti vagyon megőrzéséről és hosszú távon megtérülő „befektetésről” van szó, ami elsősorban állami feladat. Ennek végrehajtásához pedig központi forrásokat kell biztosítani.

A természetvédelmi vagyon sajátossága, hogy olyan összetételű és szerkezetű, melynek egy része csak a védelmi prioritásoknak alárendelt hasznosítás révén tartható fenn (legeltetés, kaszálás stb.). A hasznosítás két markánsan elkülönülő részre osztható: az egyik eszmei értékű, a másik közvetlenül piacon realizálható terméket eredményez.

A tanulmány folytatásaként – önálló résztanulmányként – szükséges a közgazdaságtan módszereivel, eszközeivel feltárni, elemezni és meghatározni, hogy a fenntartó természetvédelmi kezeléshez milyen EU források nyílhatnak meg, illetve hogyan honorálhatók a mezőgazdálkodás környezeti teljesítményei.

A fenti ellentmondások feloldásához, a költségvetés reális tervezéséhez és a szükséges EU források elnyeréséhez szükség van továbbá egy olyan szabályozó rendszer kialakítására, amely az egymástól igen eltérő területi és gazdasági adottságokkal rendelkező nemzeti parki, természetvédelmi igazgatóságok különbözősége mellett is normatív támpontokat biztosít. A kezelési-fenntartási feladatok területegységre vetített élőmunka-, gép-, energiaigényét a lehető legegyszerűbb módon meg kell határozni és a tervezés alapjává kell tenni.

A TERMÉSZETVÉDELEM ÉS A MEZŐGAZDÁLKODÁS KONFLIKTUSAI ÉS AZOK OKAI

A védelem alatt álló területek növekedése, a természetvédelmi célból elrendelt gazdasági korlátozások, a természetvédelmi jogszabályok látszólagos szigora és határozottabb, következetesebb alkalmazása sok konfliktust okozott és okoz ma is a gazdálkodás és a természetvédelem között.

A védett területeken folytatott tevékenységek az extenzív eljárásoktól az intenzívig igen sokfélék. *A gazdálkodók és a természetvédők közötti számos konfliktus forrása többnyire a gazdálkodási előírások és korlátozások miatti jövedelem-kiesés, a kompenzáció elmaradása, pénzügyi megoldatlansága.*

Például a **szántó területeknél** jelentős anyagi hátrányban vannak a gazdálkodók a vegyszerek alkalmazásának tiltása egyes álló kultúrák (lucerna, baltacim) esetében, és sok problémát okoz a tarlóégetés tiltása, amelynek ellentételezése sem megoldott.

Gyep művelési ágban a legeltetés és kaszálás térbeli, időbeli és számbeli korlátozása, de főleg a műtrágyázás tiltása nagy tömegű zöld-, illetve szénatermés kiesést jelent a gazdának.

Nádas területeken a nád-depók elhelyezése, a helyszíni feldolgozás és a nem teljes kiaratás az érdekütközések forrása.

Halastavi rendszereknél az élővilág védelmét anyagi feltételek hiányában nem lehet biztosítani. A gazdálkodók ragaszkodnak a zárt technológiához és anyagi kompenzáció nélkül azon nem hajlandók változtatni.

ÖSSZEFOGLALVA: a védett természeti területek jogi szabályozásának – tiltás, korlátozás, szankciók – korszerűsítése sem oldja illetve oldhatja fel a fenti konfliktusokat, hiszen a gazdasági kényszer szorításában (művelő-haszonbérelő) nem biztosítható azok végrehajtása. Ösztönző rendszerek kimunkálására, támogatásra, kompenzációra van szükség.

Ez a tény tette szükségessé a rendszerváltás után gyökeresen megváltozott tulajdoni viszonyok közepette a védett természeti területek mezőgazdálkodási koncepciójának és stratégiájának újrafogalmazását.

VÉDETT TERÜLETEK MEZŐGAZDÁLKODÁSÁNAK KONCEPCIÓJA

A piacgazdaságra való áttérés következményeként a gazdasági-termelési szerkezet hazánkban alapvető változáson megy keresztül. A termőföld tulajdonviszonyainak átalakulása, a kárpótlási és privatizációs folyamatok – a földtulajdonosok számának sokszorozódása és a gazdasági kényszer miatt – összetettebbé tették és veszélyeztetik a természeti értékeket és azok megőrzését.

A védett természeti területek mezőgazdálkodásának új rendező elveit a folyamatban lévő társadalmi-gazdasági reform eredményeként kialakuló piacgazdaságot feltételezve kell meghatározni.

Természetvédelmi oltalmat igénylő területeken olyan elvek szerint kell gazdálkodni, amelyek hosszú távon biztosítják a terület természeti értékeinek fennmaradását, a táj képét, jellegét nem változtatják meg.

A környezet- és természetvédelem azok közé a tevékenységek közé tartozik, amelyek a társadalom egészét érintik, ezért a mindenkori kormány gazdaság- és társadalom-politikájában a védelmi szempontok integrálását alapelvnek kell tekinteni.

Alapvetőnek tartjuk ugyanis annak figyelembevételét, hogy Magyarország legfontosabb feltételelesen megújuló természeti erőforrása a talaj. A mezőgazdaság olyan ökológiai rendszerben működik, amely korlátozott mennyiségben tud termőtalajt megújítani, friss vizet szolgáltatni és szennyeződéseket felvenni.

Az ökológiai rendszerek összeomlásának megelőzése érdekében a mezőgazdálkodás irányításában, feladatainak kijelölésében a korábbi szemlélettel ellentétben át kell állni a környezeti szempontból fenntartható tevékenységet és életvitelt biztosító szemléletre.

A védelem kulcskérdéseként kell kezelni a termőföld védelmét, hiszen a mezőgazdaság (az erdőgazdasággal együtt) az az ágazat, amely a legközvetlenebb kapcsolatban áll a természeti környezettel. A termőföld szabályozott hasznosítása és hatékony védelme pedig nem képzelhető el a talajvédelmi követelményrendszer részletes meghatározása nélkül. Különösen a vízbázisok védőövezetében és a környezetileg érzékeny területeken kell megfelelő tápanyag-gazdálkodási szabályozást kidolgozni.

A természeti folyamatok összhangjának tartós fenntartásán keresztül biztosítható *a bioszféra, az élővilág sokszínűségének megőrzése*, a természet értékeinek hosszú távú fennmaradása.

Ez természetesen megköveteli a védelmi célokat szolgáló mérő-, megfigyelő- és információs hálózat kiépítését is.

A fenti célok elérését és a feladatok megvalósítását a következő eszközök biztosítják:

- jogi szabályozás;
- hatékony irányító és végrehajtó intézményrendszer;
- **preferáló közgazdasági (pénzügyi) szabályozórendszer, amely a gazdálkodót természetbarát magatartásra ösztönzi;**
- **kielégítő anyagi feltételek biztosítása az intézményrendszer működtetéséhez és a védelmi feladatok megvalósításához;**
- tudatformálás (nevelés, oktatás, ismeretterjesztés, reklám, propaganda stb.);
- kutatás-fejlesztés;
- nemzetközi kapcsolatrendszer;
- támogató társadalom.

Az általános szabályozórendszer része a jogi szabályozáson túl *a műszaki irányelvekben és a részletes kezelési tervekben* (természetvédelmi kezelési tervekben) megfogalmazott követelményrendszer.

A környezet- és természetkímélő mezőgazdasági termelési technológiák, az ökológiai gazdálkodás minél szélesebb körű alkalmazásával aktív részt vállalhat a globális környezeti feladatok megoldásában és hazánk környezeti állapotának javításában.

A termőfölddel, mint természeti erőforrással való ésszerű gazdálkodás elterjesztésétől – amelyhez referenciaként szolgálhat a védett területeken folytatott természetbarát gazdálkodás – várható az élenjáró országok legújabb szándékaihoz való felzárkózás valamint olyan életvitel, kialakulása, amely figyelembe veszi a Föld eltartóképességének határait.

VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLETEK MEZŐGAZDÁLKODÁSA TÁMOGATÁSÁNAK TAPASZTALATAI AZ EU TAGÁLLAMOKBAN

Az Európai Unió egyes tagállamaiban a környezet és természetkímélő gazdálkodás támogatására a nyolcvanas években változatos támogatási formák alakultak ki.

A védett területek mezőgazdálkodását az unióban a közös agrárpolitika (angol rövidítéssel **CAP**, **Common Agricultural Policy**) határozza meg alapvetően. Az 1957-es Római Szerződésben megfogalmazott közös agrárpolitika máig is érvényes fő célja a mezőgazdasági termelékenység növelése, a mezőgazdaságból élő lakosság elfogadható jövedelmi szintjének és életszínvonalának garantálása. Ezt jelentős támogatással biztosították: az Unió költségvetésének közel feléből az agrárpolitikai intézkedéseket finanszírozzák.

A **CAP** a nyolcvanas évek elejéig két fejlődési perióduson ment át. *Az elsőt* a mezőgazdasági termékek piacának integrációja, a közös piacrend kialakítása jellemezte, *a másodikban* pedig fokozatosan közelítették a mezőgazdasági termelők jövedelmét a többi társadalmi csoporthoz.

Jelentősen nőtt a mezőgazdasági termelékenység, miközben az ágazatban dolgozók száma csökkent. A magasan tartott árszint termelésbővülést eredményezett, a belső fogyasztás viszont nem követte a termelés gyarapodását, így sok termékből hatalmas készletek halmozódtak fel.

Ekkorra a közösség az USA után a világ második legjelentősebb agrárexportőrévé vált. *Végeredményben egy önmagát bővítetten újratermelő, rendkívül költséges rendszer jött létre, melynek protekcionista jellege ráadásul komoly nemzetközi kereskedelempolitikai feszültségeket okozott.*

A **CAP** és annak támogatási politikája tehát intenzív mezőgazdálkodást eredményezett. Jelentősen hozzájárult a természeti környezet állapotának romlásához, ami még költségesebbé tette a rendszert.

A kidolgozójáról MacSharry-tervnek elnevezett **CAP-reform** több okból is halaszthatatlanná vált és 1992-től be is vezették.

Az okok közül a legjelentősebbek:

- mezőgazdasági túltermelési válság,
- a közös költségvetés többletterhei,
- GATT/WTO egyezmény követelményei,
- költséges környezetvédelmi problémák stb.

A CAP reform lényege, hogy csökkenteni szükséges a mezőgazdasági többlettermelést és meg kell állítani a mezőgazdasági támogatási összegek növekedését, a mezőgazdaságban dolgozók életszínvonalának megőrzése mellett.

A reform végrehajtására kidolgozott eszközrendszer számos környezet- és természetvédelmi szempontot érvényesített. Ösztönző támogatási rendszereket dolgoztak ki olyan extenzív mezőgazdálkodás fenntartására, amely a természeti értékek megőrzése szempontjából a legelőnyösebb területhasznosítást jelenti. A természetvédelmi ösztönzők két fő formáját: a **zonális** illetve **horizontális** programokat támogatják (Nagy és Márkus 1995).

A zonális programok kijelölt területekhez kötődő támogatásokat jelentenek. Így például a *Környezetileg Érzékeny Területek* (Environmentally Sensitive Areas, **ESA**) rendszerét már a nyolcvanas évek végén elkezdték bevezetni (az Európai Közösség 797/85 számú szabályozásának 19. cikkelye alapján) Nagy-Britanniában, Németországban, Hollandiában, majd Dániában, Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban is.

A CAP-reform keretében dolgozták ki és vezették be az Európai Közösség 2078/92 EEC „a mezőgazdasági termelésnek a környezet védelmével és a vidéki táj fenntartásával összeegyeztethető mezőgazdasági termelési módokról” szóló szabályzatát, melynek rendelkezései alapján minden tagállam köteles kialakítani saját zonációs programját.

A szabályozás szerint ki kell jelölni minden országban azokat a mezőgazdasági területeket, amelyek az extenzív mezőgazdálkodás övezetei az adott országban.

A szabályozás által meghatározott főbb támogatási formák:

- Műtrágyák és növényvédő szerek használatának csökkentése.
- Biogazdálkodás.
- Extenzifikálás.
- Szántóföld-gyep konverzió.
- Állománysűrűség csökkentése.
- Környezetbarát mezőgazdasági termelési módszerek.
- Vidék és tájkép megőrzés.
- Őshonos és veszélyeztetett állatok tenyésztése és tartása.
- Elhagyott föld- és erdőterületek fenntartása, gondozása.
- Művelés alól kivétel 20 évre.
- Földterület biztosítása szabad átjárás és üdülés/pihenés céljából.
- Oktatási, továbbképzési és demonstrációs programok és projektek.

VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLETEK MEZŐGAZDÁLKODÁSA TÁMOGATÁSÁNAK STRATÉGIAI ALAPELVEI

A gyors változások korában különösen fontos a világos stratégiai célkitűzések megfogalmazása.

A CAP-reform fokozott figyelmet fordít a természeti környezet megóvására, A következő években a mezőgazdasági szubvenció növekvő hányadát fordítják úgynevezett strukturális befektetésekre (pl. gyepesítés, erdőtelepítés, biotermesztés, környezetkímélő technológiák, stb.) finanszírozására.

A CAP-reform hosszú távú hatásai egyelőre nehezen körvonalazhatók, bizonyos következményei azonban már ma is láthatók. A reform hatására az EU belső keresletét meghaladó agrártermelés mérséklődik, a belső árak csökkennek, fokozatosan közelítenek a világpiacon árhoz.

A természeti értékek megőrzése szempontjából a mezőgazdasági szabályozás meghatározó részét képezi a természetvédelem eszközrendszerének, ezért a védelmi szempontok integrálására van szükség kormányzati, ágazati illetve területi szinten egyaránt.

A stratégia főbb elemei:

- a védett természeti területek kincstári tulajdonba és természetvédelmi kezelésbe vétele,
- a természetvédelmi vagyonkezelés intézményi és eszközrendszerének megteremtése,
- a Környezetileg Érzékeny Területek (ESA) kijelölése és működtetése,
- mintaprogramok megvalósítása a védett természeti területeken, jellegzetes tájjegyekre alapozva, a védelmi prioritások figyelembevételével,
- a környezeti szempontból fenntartható gazdálkodás, a hagyományos tájhasználati és gazdálkodási rendszerek, az életképes vidéki közösségek fenntartása és megújítása,
- a hagyományos gazdálkodás fenntartásának ösztönzése ott, ahol felhagynak a műveléssel,
- új művelési gyakorlat bevezetése, pl. áttérés az ökogazdálkodásra, szennyezést csökkentő, megelőző technológiák bevezetése, elterjesztése,
- tönkretett élőhelyek és tájak helyreállítása (pl. füves puszták legeltető állattenyésztésének felélesztése hagyományos állatfajtákkal),
- a 2078 /92. jogszabály mielőbbi harmonizációja, segélyek igénylése a harmonizációt elősegítő programok, mintaprojektek kidolgozására és megvalósítására,
- oktatás, nevelés, ismeretterjesztés, szakoktatás, szakképzés, szaktanácsadás, ellenőrzés, s a mindezekhez elengedhetetlen anyagi és szellemi infrastruktúra fejlesztése.

III. ÖSSZEFOGLALÁS

A környezet védelme, a természeti értékek megőrzése világviszonylatban és hazánkban is a társadalmi-gazdasági élet meghatározó része és az ezredfordulóra még inkább azzá válik. A gazdasági-társadalmi folyamatok irányítása, szabályozása során a biológiai sokféleség megőrzése ma már nemzetközileg elfogadott prioritás.

„Feladatok a XXI. századra” címmel az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferenciája dokumentumot fogadott el, amelynek külön fejezete foglalkozik a fenntartható mezőgazdaság és a vidéki területfejlesztés témakörével, annak alapelveivel és teendőivel.

A legfontosabb cél az egyre növekvő létszámú emberiség számára szükséges élelmiszer biztonságos és környezeti szempontból fenntartható módon történő megtermelése.

Magyarországon súlyos ellentmondásokkal terhelt e cél elérése, azaz a fenntartható fejlődés megvalósítása. Az ország területének kétharmada mezőgazdaságilag művelt és hazánk természeti adottságaiból és gazdasági helyzetéből adódóan várhatóan hosszú ideig az is marad. Ugyanakkor az is igaz, hogy Magyarországon a természetvédelmi értékeket – Európa sűrűn lakott területeihez hasonlóan – nagymértékben károsítja az intenzív mezőgazdaság számos hatása is.

Az ország **9.303.183** hektárnyi területéből mezőgazdasági művelés alatt áll **6.130.000** hektár, az összes földterület 66 %-a. Ez az európai átlag közel kétszerese. A szántóként hasznosítható terület 4.700.000 ha, a teljes terület 50,6 %-a, és ez háromszorosa az európai átlagnak.

Erdőgazdasági művelésű a 18 %-nyi erdőterület döntő hányada, tehát az ország legnagyobb részét mező- és erdőgazdasági termelésre hasznosítjuk, s **ez számottevően befolyásolja természeti környezetünk állapotát.**

Az elmúlt két évtized alatt Magyarországon kialakult a nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek (védett természeti területek) országos hálózata, ám ennek dacára a természet veszélyeztetettsége, s az értékek pusztulása folytatódott, sőt fokozódott. A rendszer-változás látszólag ugyan megállította, mérsékelte e káros folyamatok egy részét (jól mutatja ezt például a kemikáliák csökkenő mértékű felhasználása), de a birtokaprózódás, a földtulajdon és -használat nagymértékű szétválása olyan, eddig nem tapasztalt káros folyamatokat indított el, mint a szakszerűtlen gazdálkodás, a művelés felhagyása vagy az ellenőrizetlen vegyszerhasználat.

Ennek ellenére fontos tudni, hogy míg Nyugat-Európában az intenzív, szubvencionált mezőgazdálkodás, területhasználat következtében már jórészt megsemmisültek, eltűntek azok a természeti értékek, amelyek hazánkban még megtalálhatók, így nálunk van még mit védeni és erre kiemelt figyelmet kell fordítani az EU harmonizáció során. A jelenlegi védett természeti területek jelentős részét évszázadok óta művelik, így a gazdálkodásnak ma is olyan szerepet kellene betöltenie a természeti táj megőrzésében, mint amelyet annak kialakításában játszott.

Területtel védett értékek adatai (1997. október 1.)

<i>Országos jelentőségű védett terület /db/</i>	<i>Kiterjedése /ha/</i>	
Nemzeti park	8	346.839,2
Tájvédelmi körzet	37	365.255,3
Természetvédelmi terület	138	25.402,5
Természeti emlék	1	–
Országos jelentőségű védett természeti területek összesen	/184/	737497,0
Helyi jelentőségű védett terület és természeti emlék	1067	35800,0
MINDÖSSZESEN	1251	773297,0

A védett területek jelentős részén a hagyományos gazdálkodás: legeltetés, kaszálás, hal-tenyésztés, szőlőművelés stb. a természetvédelemmel nemcsak összeegyeztethető, hanem – kezelési szempontból – az esetek többségében szükséges is.

A gazdasági-társadalmi átmenet és az EU csatlakozás lehetőséget kínál a természeti erőforrások újragondolt, optimális felhasználására, a legmegfelelőbb technológiák alkalmazására.

A védett területek ökológiai állapota, természeti erőforrásai – minden külön beruházás nélkül – alkalmasak az organikus (öko- vagy bio-, magyarul természetkímélő, a természettel harmonizáló) gazdálkodás kialakítására.

A csatlakozási tárgyalások folyamán akár *az egyik kulcstéma* is lehet a védett természeti területeken kialakított referencia, más néven mintagazdálkodás, s annak finanszírozása, amely kis költségráfordítással a legnagyobb eredményt hozhatja.

E mintaterületek bemutatóhelyei lehetnek az ökogazdálkodásnak, ami már csak azért is fontos, mert az EU-csatlakozás után várhatóan mintegy 1 millió hektáron kell majd elterjeszteni az extenzív, természetkímélő gazdálkodást.

Természetvédelmi szempontból a legtöbb eredményt a kölcsönös érdekérvényesítés (cross-compliance) alkalmazása hozhatja (Nagy és Márkus, 1995), amely a mezőgazdasági és környezetvédelmi politikának, s azok támogatási rendszereinek összehangolását jelenti.

A védett természeti területek mezőgazdálkodását a jogszabályi korlátozások és tiltások alkalmazásán kívül épp ezért kell elsősorban támogatni, hiszen csak így válhatnak referencia-területté a védett területeken kívüli, extenzív gazdálkodást végzők számára.

Másfelől az EU-csatlakozás elősegítésére, valamint megvalósítására rendelkezésre álló strukturális és mezőgazdasági támogatási forrásokat ezeken a területeken lehet a leggyorsabb és leghatékonyabb módon „befogni” és felhasználni.

A környezeti szempontból fenntartható mezőgazdálkodásra létrehozott földhasználati piramis (Ángyán, 1996.) „védelmi célú” földhasznosítását a természetvédelem nemzetközi előírásainak és a hazai jogszabályi rendelkezéseknek megfelelő övezeti (zóna) beosztás függvényében ajánlott finomítani.

Ez annyit jelent, hogy a védett természeti területek úgynevezett kezelt és bemutató övezeteiben speciális mezőgazdasági technológiákat kell kidolgozni és alkalmazni. Tehát helyre adaptált kezelési előírások és korlátozások kidolgozására van szükség, melyet a természetvédelem céljainak kell alárendelni.

Minden esetben szükség van a védett területek övezeti beosztására (zonáció). Ez nagyfokú védelmet biztosít egyes helyeken, másutt viszont lehetőséget ad a nem károsító tevékenységek, pl. legeltetés, kaszálás, szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés folytatására.

A védett természeti területek kiterjedése csak korlátozott mértékben növelhető – legfeljebb az ország összterületének 10-12 %-ig. A közeli és a belátható jövőben a hangsúlyt inkább a meglévő területek intenzív védelmére kell helyezni, illetve a már védelem alatt álló területek és természeti értékek fenntartásáról, őrzéséről, helyreállításáról és bemutatásáról, vagyis közkinccsé tételéről kell gondoskodni elsősorban.

A védett területek természetkímélő gazdálkodását teljes egészében a fenti célok és feladatok szolgálatába kell állítani. Az ehhez szükséges eljárások és eszközök a következők:

- *a gazdálkodásban rejlő piactudományi lehetőségek felmérése, marketing-szakmai megtervezése;*
- *természetkímélő, a tájegységre jellemző, helyre adaptált termesztési-tenyésztési technológiák, projektek kidolgozása;*
- *a technológiák és projektek megvalósítására és folyamatos működtetésük támogatására EU finanszírozási források igénylése;*
- *a kidolgozott technológiák betartatása, ellenőrzése és az ehhez szükséges szaktanácsadói hálózat és szabályozás kiépítése, megvalósítása;*
- *az ökoturizmus, „szelíd”-turizmus bővítése,*
- *biotermék előállító referencia-üzemek létesítése, a termékek és a technológia értékesítése.*

A természeti értékek megőrzése szempontjából a mezőgazdasági szabályozás meghatározó részét képezi a természetvédelem eszközrendszerének, ezért a védelmi szempontok integrálása szükséges kormányzati, ágazati illetve területi szinten egyaránt.

A stratégia főbb elemei:

- a védett természeti területek kincstári tulajdonba és természetvédelmi kezelésbe vétele,
- a természetvédelmi vagyonkezelés intézményi és eszközrendszerének megteremtése,
- a Környezetileg Érzékeny Területek (ESA) kijelölése és működtetése,
- mintaprogramok megvalósítása a védett természeti területekre, jellegzetes tájegységekre alapozva, a védelmi prioritások figyelembevételével.

A fentiek segítségével fenntartható módon fejleszthető a védett területek gazdálkodása.

A végső cél a természeti erőforrások harmonikus használata, a természeti környezet és az emberi egészség védelme.

IRODALOMJEGYZÉK

1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól (Magyar Közlöny, 1995.) 1995.
1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről. (Magyar Közlöny, 1995.) 1995.
1996. évi LIII. törvény a természet védelméről (Magyar Közlöny) 1996.
- 83/1997. évi (IX. 26.) OGY. határozat a Nemzeti Környezetvédelmi programról. 1997.
- BALDOCK, D. ED. (1994):** *The Nature of Farming. Low Intensity Farming System in Nine European Countries.* Institute for European Environmental Policy. London.
- BALDOCK, D. – BEAUFOY, G. (1993):** *Nature Conservation and the New Direction in the EC Common Agriculture Policy.* Institute for European Environmental Policy. London/Arnhem.
- DOBROSI, D. – HARASZTHY, L. – SZABÓ, G. (1993):** *Magyarországi árterek természetvédelmi problémái.* WWF-füzetek 3. WWF Magyarországi Képvisellete, Budapest.
- FÉSŰS, I. ET. AL (1992):** *Interaction Between Agriculture and Environment in Hungary.* IUCN Environment Research Series No. 5 UICN, Gland.
- FÉSŰS, I. – LÁNSZKY, I. (1993):** *Prospects for Agriculture and Environment Policy Integration in Hungary.* In. OECD: Agriculture and the Environment in the Transition to the Market Economy. OECD, Paris.
- GERARD VAN, D, (1994):** *The Role of Land Ownership in Nature Conservation in the Netherlands and Other Countries.* Agriculture and Nature Conservation in Central and Eastern European Countries. Proceedings of a Seminar held at Debe, Poland.
- IUCN (1994):** *Privatisation of Nature.* IUCN European Programme, Gland.
- KARPOWITZ, Z. – HOPKINS, L. (1993):** *Agriculture and Nature Conservation in Central and Eastern Europe: the Experiences in Four Countries.* In. OECD: Agriculture and the Environment in the Transition to the Market Economy. OECD, Paris.
- KTM (1994):** *Nemzeti Környezet – és Természetpolitikai Konceptió.* KTM, Budapest.
- LOGEMANN, D. (1992):** *ESA Policy in the Netherlands.* In. Dixon (ed.): A Future for Europe's Farmed Countryside. Studies in European Agriculture and Environment Policy No. 1. RSPB, Sandy.
- MÁRKUS, F. (1992):** *Az intenzív mezőgazdaság és a földhasználat hatása a természeti értékekre Magyarországon.* WWF-füzetek 1. WWF Magyarországi Képvisellete, Budapest.
- MÁRKUS, F. (1993):** *Extenzív mezőgazdaság és jelentősége Magyarországon.* WWF-füzetek 6. WWF Magyarországi Képvisellete, Budapest.
- MÁRKUS, F. – NAGY, SZ. (1995):** *A mezőgazdasági és természetvédelmi politika összehangolásának lehetőségei Magyarországon. Különös tekintettel a Környezetileg Érzékeny Területek rendszerének hazai bevezetésére.* WWF-füzetek 10. WWF Magyarországi Képvisellete, Budapest.
- MTA BIOLÓGIAI OSZTÁLY ÖKOLÓGIAI BIZOTTSÁGA (1994):** *Foundations for Developing a National Strategy of Biodiversity Conservation.* Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricum 40:289-327.

- NAGY, SZ. (ED.) (1994):** *Mesterséges halastavak ökológiai és ökonómiai értékelése Magyarországon.* Kézirat, Budapest.
- NAGY, SZ. – MÁRKUS, F. (1995):** *A mezőgazdasági és a természetvédelmi politika összehangolásának lehetőségei az Európai Unióban*
- NAGY, SZ. (1992):** *Az alföldi füves élőhelyek természeti értékei és védelmük.* WWF füzetek 2. WWF Magyarországi Képviselete, Budapest.
- NOHR, H. (1992):** *Environmentally Sensitive Farming in Denmark.* In: Dixon (ed.): *A Future for Europe's Farmed Countryside.* Studies in European Agriculture and Environment Policy No. 1. RSPB, Sandy.
- RAKONCZAY, Z. (1989, 1990):** *Vörös könyv.* Bp., Akadémia Kiadó
- RAKONCZAY, Z. (1991):** *A magyar természetvédelem 50 éve számokban.* OTvH.
- RAKONCZAY, Z. (1992):** *Természetvédelem.* Sopron, egyetemi jegyzet
- RSPB (1991):** *A Future for Environmentally Sensitive Farming.* RSPB Submission to the UK Review of the Environmentally Sensitive Areas 1991. RSPB, Sandy.
- RSPB – SCU (1992):** *Crofting and the Environment.* A New Approach. RSPB and SCU, Edinburgh.
- TARDY, J. (SZERK.) (1994):** *Természetvédelem 94.* KTM.
- Természetvédelem:** *A védett területeken megengedett tevékenységek.* Műszaki irányelv: MI-13-19-1990.
- VAJNA TAMÁSNÉ (1992):** *Védett területek mezőgazdálkodási koncepciója.* Előadás, In: I. Országos Agrárkörnyezetvédelmi Konferencia kiadványa, 1992. november 25-26.
- VAJNA TAMÁSNÉ (1996):** *Természetkímélő gazdálkodást segítő támogatások.* Előadás, In: V. Országos Agrárkörnyezetvédelmi Konferencia kiadványa, 1996. november 6-8.
- WALICZKY, Z. (1992):** *Európai Jelentőségű Madárélőhelyek Magyarországon.* MME Könyvtára 4. MME, Budapest.
- WEINS, C. – HEPBURN, I. (1993):** *Implementation of Agri-environment Regulation (EC 2078/92) in Germany.* Studies in European Agriculture and Environment Policy No. 3.